

Bu yazıcıq Türkmen-Özbek mutasavvifi; Mevlana Celaleddin`in ölümünün 736. yıl dönümü dolayısıyla; Türkmen soydaşlarımızın isteği üzere yövüş(qalem)e alınmıştır.

Mevlana Celaleddin`in Yaşını ile Düşünce Biçimi Üzerine

Şu üç sözden yoqtur artık; benim sözüm
Yandım; yandım; yandım (Divan-i Kebir)

Yaşamöyküsü (1):

Mevlana Celaleddin;1207 yılında Belqan`de anadan olmuş; 17 Aralık(Desambr) 1273 de Qonya`da ölmüşdür. Genç yaşlarında iken Moğol ordusunun anayurduna yakınlaşması nedeniyle; atası başta olmak üzere; tüm ırlğu(ailesi) ile birlikte (1219 larda) Azerbaycan topraqlarından geçerek; Selçuqların yönetiminde olan -görelili (nisbi) barış ile göneç(refah\rahatlıq) içinde bulunan-Anadolu`ya gelmiştir. Mevlana`nın atası Bahaeddin Veled; tassavvuf ile ilgilenen aydın bir din bilgini olarak; onun ilk öğretmeni de olmuştur. Bahaeddin Veled 1228 yılında Qonya`ya çağırılmıştı. O dönemde güvenli bir neçe kentlerden birisi olan Qonya`da; kendilerine sığınacaq bir yer arayan; ayrı ayrı İslam ölkelerinden gelen çok sayıda bilgin; uzutçu(sanatçı); mutasvif de bulunmaqda idi.

Görkemli tasavvufbilimci Annemarie Schimmel`in yazdığına göre:”...bu yüzden Qonya`daki düşünsel; dinsel yaşam olduqça qışqırtıcı(provokativ) idi”. Dinsel oqutman kişiliğiyle ün(şöhret) qazanan Bahaeddin Veled`in ölümünün ardından; oğlu Celaleddin yerine geçir. O bu dönemde; atasının öğrencilerinden olan; ayrıca tasavvuf ile de yağından ilgilenen Burhaneddin Muhaqqiq`in öğrenci(ders)lerini izleyerek; tasavvuf quralları ile ilkelerini öğrenir. Muhaqqiq; onu tasavvuf düşüncelerinin derin gizem(sırr\esrar)leriyle tanıştırır.

Mevlana`nın Suriye yolculuğu sırasında (1240) Şam`da ölen ünlü düşünür mutasavvif Muhyiddin İbni Arabi(İbnü`l Arabi 1165-1240) (2) ile kişisel(şahsi); dolaysız ilişkisi olmamış olsa bile; onun önde gelen yorumcusu(mofesseri) Sadrüddin Qunevi (Qonyevi1210-1274); Qonya`da yaşamış; Mevlana ile ilişkide bulunduğu quşqusuzdur. Kimi tasavvuf öykünçü(tariqçileri); bu ilişkileri ”güçlü; qarşılıqlı sevgi dolu” bulsalar da; “iki gizemci(arifmistik)nin ilişkilerinin söylenildiği gibi yağış olmadığını”; “Mevlana`nin; İbni Arabi ile yorumcusunun yazılarını yasaqladığını”yazanlar da vardır. Annemarie Schimmel de Mevlana`nin“qurğusal büğüş”ü(spekülatif hikmet) sevmediğini yazır; altını qoyucasına çizerek.

Tebrizli Şems ile qarşılaşma (3):

Tebrizli Şems Türklerin sultanıdır Sultan çadırda değil şimdi;yürü! ovaya get (Divan-i Kebir 119-5)
Saltıq(mutlaq) bir ışıqdır Tebrizli Şems Güneşdir;tanrının da ışığıdır o

Yaygın bir söylenti(rivayet)ye göre; Mevlana 1224. yılın Ekim(Oktobr) ayının sonlarına doğru; Qonya`nın İplikçi Medresesi`nden miniği ile evine dönerken; Şems ile qarşılaşmıştır. Çok da uzun sürmeyen görüşler sonucunda; Tabrizli Şems; altmış yaşına varmış Mevlana`da sönmez sonsuz bir tanrısal sevgi odunu tutuşturur. Bu saltıq tanrısal sevgi sonucunda“şeriatçi bir medrese faqih`inden” arınmış; evreni acunu(dünyayı) heçe sayan” : *menim Şems`im; benim tanrım açık derm odur tanrım*” diye bağırır; ulu bir sevgi çilğini; gizemci bir şair doğmuş. Özellikle ”doğruluq güneşi” adlandırdığı Tebrizli Şems`in; Qonya`dan ayrıldığından sonra; büyük oğlu Sultan Veled`in de dediği üzere: ”onu (Şems`i) kendi içinde ay gibi parlarken bulduğunu” görür. Bu deneyimden(tecrübe) doğan coşqulu; yüksek; eşsiz gazeller; daha doğrusu büsbütün “özdeşleşme duygusuyla” ortaya qonulur. Kendi adını(maxlasini) bile bırağıb; Şems`in adını kullanır. Bu deneyimi *Mesnevî*`de şöyle anlatır:

“Birisi geldi; bir yoldaşın; bir sevgilinin qapısını çaldı. Sevgilisi : -kimsin a güvenilir er? Dedi. Menem deyince; -get! Dedi; şimdi çağı değil. Böyle bir sufrada çiğ(□am) kişinin yeri yoq. Çiğ kişiyi; ayrılıq odundan başqa ne pişire bilir; iki yüzlükten ne qutara bilir?

O yazıq er getdi; düz bir yıl yollara düştü; sevgilinin ayrılığıyla qıvılcımlar saçaraq cayır cayır yandı.

O yanmış yaqılmış kişi pişti olğunlaştı. Bir gün geri geldi; gene sevgilinin evinin çevresine düştü.

Yüzlerce qorquyla; çekinerek utanaraq qapını çaldı. Ne söyleyeceğini bilmeyirdi.

Sevgilisi; - qapıdaki kim? Diye sordu. Kişi; -a gönüller alan!” dedi; qapıdaki sen sin.

Sevgilisi; -“indiki men sin; (-sen; mene dönüşün aruq-) gel gir içeri!” dedi;

- ev dar; iki kişiyə sığmayır”.

Mevlana`nın yapıtları:

1-*Divan-i Kebir*. Tebrizli Şems adına Divan. Otuz min (30 000) dize(misra)den aşqın gazeller ile rubaile. “Musluman gizemcileri (mistikleri) arasında esin(ilham)e dayanan bir yazar varsa; o da kesinlikle Mevlana`dır. Şiirlerinin büyük bir bölümünü esirme (vecd\ekstasiz) içinde iken Yazdırtmış olduğu söylenilir” der Annemarie Schimmel.

2-İyirmi altı min(26 000) dizeden oluşan *Mesnevi*. Mevlana`ca “yokluq dükanı”; “gök nerdivanı” adlanan bu öğretici(didaktik) yapıt; öykü ile öğüt(masal\nağil) biçiminde yazılmıştır. *Mesnevi*; on üçüncü yüzyılda bilinen; neredeyse usa gelebilecek; tüm tasavvufsel quram(teori)ı qapsar(ihtiva eder). Ancaq *Mesnevi`den bir dizge(sistem) çıkarmaq neredeyse olanaqsızdır*”; der Annemarie Schimmel. Mevlana *Mesnevi`ye yazdığı arabçe onsözde: “gerçekten de Mesnevi Evrenin İdisi(Rabbü'l-alemin)Ce esin(ilham) olunmuş bir tezginç(kitab)dır”* demektedir; İbni Arabi`nin başyapıtı sayılan *Füsüs-ül-hikam`i*; İslam yalvacı(peygemberi)ndan edindiği bilgiler doğrultusunda yazdığı savunda(iddiasında) bulunduğu gibi.

3-Usdeyisel saV(mentiqsel tez)ın yerine şiirsel imgelem(□ayal)i qoyan; ancaq şiirleriyle qarşılaşdırılır düzey(sevye)de olmayan *Fihi ma fih* (Sufra Söyleşileri. tacikçe-arabçe). Meliha Ambarcıoğlu`nca (1954 İstanbul) Türkçe`ye çevirilmiştir.

4-*Mevaizu Mecali`s- Seb`a* (yedi Öğrence\konuşma`dan oluşmuş). 1937`de Nafiz Uzluk`ca Türkçe`ye çevirilerk yayımlanmıştır.

5-*Mektublar* (147 mektub). Mevlana`nın Mektubları; A. Gölpınarlı`nın açıklamalarıyla (İstanbul 1964) yayımlanmıştır.

Mevlana`nın Qullandığı Dil:

Mevlana bir Türk olaraq; yapıtlarını tacikçe yazdığı için; Türk ulusunca olduğu gibi tanınmamıştır. Onu qutlu; yüce; tanrısal bir varlıq olaraq; bir “*Üstinsan*” gibi görenler de az değildir. Özellikle Türkiye`nin yoz yobaz şeriatçıların; Mevlana`yı göklere qaldırıp “*hazret-i Mevlana*” dedikleri kişi; kesinlikle bizim bildiğimiz tanıdığımız Mevlana değildir. Quşqusuz bu tür aşırı; bilim dışı yanaşımaların büyük çoğunluğunun; bilgisizlik nedeniyle ortaya çıkaraq; Mevlana`nın; ayrıca mevleviliğin gerçek öz tözünü bilmeden qaynaqlanmaktadır. Bu da Mevlana`nın değışilemez acı yazğı(Qader\muqadderat)S1 olsa gerektir. Bilindiği üzere 16-17-üncü yüzyıldan beri; Mevlana`nın yapıtları ayrı ayrı yazarlar; çevirmenlerce Türkçeye çevirilmiştir. Bu çeviriler ne denli(qadar) güzel olursa olsun; Türk ekin(kültür) alanına girmemektedir. Acaq Mevlana da; Genceli Nizami gibi yeri gelince yapıtlarında; TürküTürkleri ululamış; onlar için oldukça güzel; yüksek övgüler yağdırmış:

“A qara yüzlü doğa(tabiat) yürü; gene Hind ülkesine get! A Türke benzeyen sevgi(aşq) at sür; Cend kentine var!”

“Hindlilerin arasında Türk; gece içinde bir gündüzdür. Geceleyin gürültüyü biraq; nitekim o Türk çadıra girdi artıq”.

“O □itay Türkünün saçından saçılan yıpar(etir); ne Tatar(moğol demek burada) ülkesindeki miske; ne de laden qoqusunda bulunur”.

“Hamd olsun tanrıya! Ay gibi bir Türke qulam men. Öylesine güzel ki; gök yüzü güzelleri bile; güzelliklerini ondan almışlar”.

“Türk ona derler ki yiz(köy)kend); onun qorqusundan □araç(bir tür vergi)dan arqayın(emin) olsun. Türk ona demezler ki acgözlüğünden(tamahından) her qutsuzun şapalağ(sille)ına döziip de dinmesin”.

“Türk üzerine kötü bir sanu(zann)ya qapılma; onu qaralama(töhmət altına alma); Hindu gibi terslik yapma (inada düşme); yürü ey yol arqadaşı qoş!”.

“Men Türkem esrik(mest) türkçe tulum(silah) quşandım; yize(köye) girdim de; yiz aqasına -esenlik sana! Dedim”(4).

Ayrıca bir dörtlüğünde de; ana dilinde yazmadığı için sanki soydaşlarından üzür dilemek istemişti(5):

“Yad tutmayın(sanmayın) meni; bu yizdenem men Sizin yizinizde evimi arayıram men Yağ(düşman) yüzlüisem de; yağ değılem Hindce söyleyirsem de; özüm köküm(aslim) Türktür”.

(Bigane megirid mera zin küyem Der küy-u şuma hane-i □od micuyem

Düşman neyem; her çend ki düşman rüyem Aslem Türkest; egerci hindu güyem).

Mevlana'nın gizemci düşünceleri üzerine kısa bir açıklama:

Mevlana'nın mutasavvif bir şair olduğu aydındır. Soru ise; onun nece bir mutasavvif olduğudur. Mevlana'nı tanımaq için ilkönce Tasavvufun ne olduğunu belirmek gerekir. Tasavvuf İslam evreninde; Yunan felsefi çizgisinde gelişen “felsefe” ile İslam düzence(disiplin)Sinde tanrıbilim(teolojik) alanına ağırlıq veren; “kelam”geleneği gibi iki qarşıit düşünce biçimi arasında; üçüncü bir çığır açmağa çalışmıştır. Öykünçsel(tari□sel) olarak: Bayezid-i Bestami (ö. 874); Cüneyd-i Bağdadi (ö.909); Hallac-i Mansur (ö.922); Şehabettin Sühreverdi (ö.1191) gibi mutasavviflerle gelişib; özellikle İbni Arabi`ce düşünsel bir anlatıma(ifadeye) qavuşturularaq felsefeselleşmiştir. Tasavvuf özgün anlamda; tinsel bir evrengörüşü(dünyaagörüşü) olarak; başlıca kişioğlu ile tanrı üzerine ortaya qoyulmuş; yaşanası gereken; felsefe dışı(geyr-i felsefi); bilim dışı; neredeyse çelişkili(mütenakız); düşün(ide)ler yığımdır. Tanrı`nı tek gerçek(lik) olarak benimseyen; Varolan(mocud) tüm nesnelere; olayları; görüngü(fenomen)leri; yüce (uca) bir Varlığ(Tanrı)ın belirti(tecelli)Si olarak gören tasavvuf; kişioğlunun yaşamının en yüksek ereğinin(maqsed); tanrı`ya ulaşmaq; onunla birleşmek (onda erimek: damlanın denize qarışması; denizleşmesi gibi) olduğunu ireli sürer (6).

Tasavvuf en gelişmiş biçiminde ise; kişioğlunu bütün evreni; bir bütünlük içinde yansıtan; tanrı`dan gelib gene tanrıya dönecek olan ölümsüz bir Öz(mahiyet\zat)ün; bitmeyen bir yaratıcı gücün daşıyıcısı olduğunu dile getirerek; böylece başlıca ”Varlığın Birliğı”ni(Vahdet-i Vüc□d) benimsemektedir.

Varlığın Birliğı Quramı; kapsamlı bir biçimde; -düşünsel olarak- ünlü İslam düşünürü Muhyiddin İbni Arabi`ce quramsallaştırılmıştır. Onun Varlığın Birliğı; bir tümtanrıculıq (qamutanrıculıq) değıl de; bir tür tüm-sal-tanrıculıq (qamu-sal-tanrıculıq) olarak nitelenir. Bu düşünceye göre: Doğa ile tanrı bir(aynı) değıldir. Doğa yalnızca tanrı`nın bir otarataya çıkış(zuhür) biçimidir. Onun “gizemsel felsefesi”; eski sufilerden (özellikle Hallac-i Mansur); işraqçilikten; Platonculuqdan; Yeni Platonculuqdan; Yahudi Kabalizmine dek bir çok öğretinin bağdaştırmacılığı(senkretizmi) görünümündedir. İbni Arabi`ye göre: tüm sorunlar(problemler); tanrı sorununda toplanarak; yalnızca onunla açıklanır. Eversnel olan tüm nesnelere tanrı görünür. Ayrıca herhansı bir nesneye vurulan(aşiq olan) -ne olursa olsun- gerçekte tanrıya vurulmaktadır. Ayrıca Varlıq Birliğı`ne qarşı çıkıb eleştiren; İslam dini qarşıtı olarak değılendiren mutasavvifler de; Sezgisel Birlik (Vahdet-i Şühud) diye tasarımıladıqları düşünceyi benimsemişlerdi. Mevlana'nın Sezgisel Birlikçi olduğu; çok sayıda tasavvuf araştırmacılarınca savunulmaktadır. Bununla birlikte; Varlığın Birliğı anlayışını yansıtan

şiiirlerin de (özelliikle Divdn`da); Mevlana`dan olmayıb; sonralar onun Divan`ına artırılmış olduğu ireli sürülmektedir.

Varlığın Birliği anlayışı ise; yuqarıda değindiğim üzere; bir **tümtanrıclıq**(qamutanrıclıq) (pantheisme) değil de” bir **tüm-sel-tanrıclıq** (pan-en-theisme) olaraq nitelenmelidir (7). Bu qavram; tüm nesnelere; varolanları *tanrı* sayan **tümtanrıclıq** önünde; Alman düşünürü Krause`ce kendi öğretisini adlandırmaq için üretildiği (System der Philosophie; 1828). Krause`ye göre: her şey tanrı değildir. Ancaq tanrıdan içkin (immanente=mondemec)dir. Ayrıca Fransız düşünürü Malebranche da bu görüştedir. Tüm nesnelere tanrıdan çıqmıştır. Tanrı ancaq başka bir varlıqdır. *Doğa* ile *tanrı* bir değildir. Doğa yalnızca *tanrı*`nın bir belirmesi ile ortayaçıqması(zuhuru)dır.

Mevlana`ya gelince: *tanrı*; Ses ile Söz olarak *Kişioğlu*`nda belirmiştir; der. Evren(alem)`deki tüm varlıqlar yalnızca; *tanrı*`nın ayrı ayrı görünümü ile belirme(tecelli)sidir. Ancaq kişioğlu; bunların en üstünüdür. *Tanrı* kendi nitelik(keyfiyet)lerinden en önemlilerini -büyük çoğunluğunu- *kişioğlu*na qutlu bir bölek (hediye) olarak vermiştir. *Kişioğlu* ise; kendisinde gizli olan bu “*tanrısal giz*”e(ilahi sırre); “*aşq*”(tanrıya duyulan derin sevgi) ile erişerek; *Bilgi* (arabçe: irfan) yiyesi olur. Evrensel(cihanşumul) devinim(hareket) de; dönme(sema)ler(8) yoluyla gerçekleşir. *Devindirici Güç* ise; başlıca *Aşq* (sevgi)dir: “*sevgi her şeyi değişir*”. “*sevgi Ermeni`ni bile Türk yapır*” der Mevlana (Divan ;425).

Mevlana başka bir şiirinde: *aşq imiş herne var evrende bilim bir dedi qodu(qil-u qal) imiş ancaq*” der. Mevlana`ya göre tasavvufsel *aşq*:”*çocuqlara sut; büyüklere bal; olđunlara geminin batmasına neden(sebeb) olan son yük...*”dür. Bununla birlikte Mevlana; eski Yunan felsefesinden yola çıqaraq; *Sevgi* qavramını varlığın temel daşına dönüştürmeye çalışır(9). Mevlana`nın şiirlerinde (özelliikle Mesnevi`de); düzensizlik; dizge(sistemsizlik)silik egemen olsa da; İbni Arabi`den etkilenecek; *bilgi qaynağı* üzerinde söyledikleri; neredeyse daha düzenlice görünmektedir. Bilindiği üzere; İbni Arabi için; bilgi qaynağı üçe bölünürdü:

1- *Us* (aql) yoluyla alđılanan(derk edilen) ussal(aqlıvrasyonel) bilgiler.

2- Duyum(ehsas\his\sansasyon)lar yoluyla qazanan “*içsel duyarlılıq*”(hal) bilgisi.

3- Üçüncüsü ise; en yüksek bilgi türü olarak “*Qutlu*(muqaddes); inanılır-güvenilir özüt(Emin Ruh)ün gönüle(yüreğe) üflediği (arapçe: nafe□to) *Giz Bilgisi*”dir(Arabçe: Elm-ul Esrar).

Doğrudan doğruya *tanrıdan* gelen; ancaq yoğun bir tasavvufsel eğitimden sonra elde edilen bu son bilgi türden bilgi; varlığın gerçek bilgisini ortaya çıqarar. Mevlana`da ise bir felsefsel dizge olmadığına qarşın(rağmen); bilgi qaynağı qonusunda derinden İbni Arabi`den etkilendiğinden dolayı; daha düzenlidir. Buna göre onu Varlıq Birlikçi adlandırmışlardır.

Düşünsel açıdan Mevlana; Platoncu düşünceden yola çıqaraq: *Tanrı Yaratan değil; beliren*(tezahur eden)dir der. Bu anlayışa göre *tanrı*; her türlü evrensel varlıqda belirlendiğinden dolayı; musluman ile oda tapan(ın) arasında bir ayırım(farq) yoqtur. Bilindiği üzere; Platon felsefesinde *tanrı* bir Biçimlendirici; bir Yapıqçı(mimar\ Demiourgos)dir; İslam`da olduğu gibi Yaratan(□alığ) değildir.

Mevlana: “*bizim yolumuz; şu güzelim acun(dünya)da yaşamaq yoludur*” der bir şiirinde tanrıbilimsel(teolojik) kavramlara aldırmadan. Ayrıca o: “*yetmiş iki ulus(un) gizini bizden eşit!*”; “*biz bir tutuq(perde)dan yüzlerce ses çıkan ney`iz*” diye; tüm dinlerin inançların; düşüncelerin öte(mavera)Sine çıqmaq ister. Bir de Mevlana: “*Türk sürekli türklükte bulunur; tacik taciklikte. Mense bir an gelir Türk oluram; bir an olur taciklik edirem*” (Divan 113\1) dediğinde; dillerin; ulusların; ötesine çıqmağı denemiştir sanki.

Bundan başqa; Mevlana gene de Platon`nu göz önüne alaraq; *Bilgi* kişioğlunu o biri varolanlardan üstün qılar. Evrenin bütün varlıqları arasında bilgiye ulaşmış olan tek varlıq kişioğludur der. Bundan dolayı kişioğlu; “evrenin özü-tözü(mahiyet-cevher) olarak; “*tanrı`nın sözü*”(Kelam ullah)dür. Evrendeki varlıqlar *tanrı*`nın belirtisi iseler de kişioğlu; bilgi yiyesi olduğundan dolayı; hamısından üstün sayılır. Mevlana Platoncu; Yeni Platoncu; (Plotinosçu) kavram düşüncelerle İslam inançlarını birleştirerek; bir çeşit “*kişisel-bireysel(ferdi) din*

anlayışı” da ortaya atılmış olur. Mevlana Yeni Platonculuq etkisi altında: kişioğlu yalnızca sevgi ile *tanrı*’yla birleşebilir; der. Mevlana`nın kimi şiirlerinde; şeriatçiliğe qarşı çıqaraq: Dinin dış yüzü ile yüzeyi kişioğullarını “doğruluq”(haqiqet)dan uzaqlaştırır. Dinin Özüne; iç yüzüne varmaq; derinliğine enmek gerekir: “*Quran`ın özüne tözüne vardıq biz qabığını köpekler önüne attıq biz*”(Mesnevi) diye (10) bağırır Mevlana; daha da irelileyerek: “görünüş(zahir)lerin ötesine çıqanlar için; Musa ile Firon barışib birleşerler” demekdedir.

Mevlana`nın qalıtı:

Sonuç olaraq; bu gün Mevlana`nın qalıt(miras)ından qonuşmaq; özellikle biz Türkler için olduqça çetindir. Sözsüz yapıtlarının; Tacik yazın(edebiyatı)ının gelişim değışim sürecinde büyük bir payı olmuştur. Mevlana`nın Tacikçe yazması ancaq; Türk yazını öykuncünde yıqıcı bir geleneğin de kökleşmesine neden olmuştur. Nitekim çoq sayıda Türk yazar şairi; onu izleyerek Tacikçe yazmışlardır. örneğin Mevlana`nın büyük oğlu Sultan Veled (1226-1312); atasına öykünerek; yapıtlarının neredeyse tümünü Tacikçe yazmıştır (11).

Düşünsel açıdan ise Mevlana`nın; seçmeci(électique); tutarsız; ayrıca toplum dışı düşünceleri (12) yalnızca bir-iki öğreti(doktreyen) dışında (13); artıq günümüz çağdaş düşünce biçimine tümüyle qarşı çıqmaqdadır. Bundan dolayı; günümüz modern kişioğulları için yararlı; yol gösterici; qılavuz olamaz doğal olarak. Açık söylemek gerekirse; bu tür felsefe dışı; bilim dışı; gizemci qarma(qarışiq); seçmeci düşünce yığınları; artıq ortaçaq öykuncüne(tariqine) qavuşaraq; qaranlıq geçmişe ilişkindir.

Quşqusuz Mevlana Celaleddin; Genceli Nizami gibi; uyğarlığımızın bir parçası olarak; Tacikçe yazdığı için ekinimize(kültürümüze) ilişkin değıldir yazıqcasına. Ancaq Yusuf Hass Hacib; Yunus Emre; Amir Alişir Nevayi; Nesimi; Fizuli; Baqi; Nedim; Mahtumqulu; Pir Sultan... Türkçe yazdıqları için (felsefece düşünceleri ne olursa olsun); ekinimizin ayrılmaz parçasıdırlar. Bilindiği gibi Ekin; Dil üzerine kurulmaqdadır. Türk Ekini dediğimizde; dinine inancına qarşın; ilkönce Türk dili; ayrıca bütün Türk ulusunun yarattığı öykünçsel(tariqsel); düşünsel; tinsel varlıqdır. Uyğarlıq ise; daha çoq geçmişe ilişkin olan; ortağ bir varlıq olarak; bir neçe dil; din; ulus; töre birleşmesi sonucunda ortaya çıqar: İslam uyğarlığı; Mesihi(Hristiyan) uyğarlığı gibi örneğin.

Bu kısa yazını Mevlana`nın olduqça güzel; üstelik modern dil anlayışına da uyğun iki dizesiyle bitirmek isterdim:

Senin dilin olmasa; özütün(ruhun) qulağı olmaz

Senin qulağın olmasa; özütün dili olmaz.

Dipyazılar :

1-Şemseddin Ahmed Aflaki (1291-1360); *Menaqıbul Arifin`de* Mevlana`nın doğum gününü; 30 Eylül (Septambr) 1207 olarak yazar. Sultan Veled ise; Mevlana`nın 1212 yılında Belq`den çıqtığını yazar. Kimi araştırmacılar; Mevlana`nın 1218-1217`lerde Belq`den ayrılmış olduğunu yazarlar. Mevlana`nın yaşamöyküsü olduqça ayrıntılı bir biçimde; Helmut Ritter; Mehmet Önder; Abdülbaki Gölpınarlı`ca işlenmiştir. Neşet Çağatay adı çekilen güvenilir qaynaqlara dayanaraq; Mevlana`nın kendisinin de dediğine dayanaraq -altmış(60) yaşlarında(1244`de) Şems`le Qonya`da buluştuğuna göre-; Mevlana 1186 yılında doğmuş; Belq`den ayrıldığında ise aşağı yuqarı 20 yaşında olması gerekirmiş; der (Baq! “*Mevlana`nın yazı dili niçin Farsça`dır*; Belleten; y. 37; sayı 185; yıl: 1984).

2- Mutasavvifler arasında “*Şeü`l-Ekber*”(en büyük şey) olarak anılan İbni Arabi; İslam mutasavvifselsel düşüncesinin en önemli düşünürüdür. Geride yüzlerce yapıt birağan düşünürün; en önemli çalışmaları arasında: *Futuh-ül-mekkiye* ile *Füsü-ül-hikam* başta gelir. *Futuhat* ise; İslam inancının tasavvuf yolunun aşamaları açısından; tartışıldığı ansiklopedik bir yapıtdır. Olduqça uzun; qapsamlı bir yapıt olması nedeniyle; öteki yapıtlarına göre gözardı edildiği söylenebilir.

Bundan başka daha az oylumlu(hacimli) olan *Füsüs* ise; İbni Arabî'nin doğrudan kendisine görünen İslam yalvacı'ndan edindiği bilgiler doğrultusunda yazdığını ireli sürer. Qırqdan artıq yorumu(tefsir) ile açıklaması(şerh) bulunan bu tezginc (kitab); tasavvuf öğretisinin başyapıtlarından biridir.

İbni Arabî tanrısal(ilahi) olanın *us* yoluyla tam olarak bilinmeyeceğini savlamış; evrende ne varsa hamısını *tanrı*'nin kendini gerçekleştirme; ortaya qoyması olarak yorumlamış; tek; ayrıca biricik(yegane) olan *tanrı*'nin kendini çoqluqta gösterdiğini ireli sürmüştür. Boylece *kişioğlunun* yapması gereken; bu çoqluğun arqasında bulunan birliğe ulaşmaq olarak tanımlanmıştır. Bunun yolu da kişioğlunun kendinden vazgeçib; *saltıq birliğin* ayırdına varması; böylelikle evreni hem birlik hem de çoqluq olarak görmesi; sonuç olarak yaratılmışlarda *tanrı*'yi; *tanrı*'yi da yaratılmış olanlarda bilmesi(bulması) biçiminde açıklamıştır. *Varlıq* ile Bilgi sorununu bu biçimde çözen İbni Arabî; çözümünü ortaya qoyarken; *Varlığın Birliği* öğretisi çerçevesinde *Aqma*(feyz); *hulul* (girme/sinme); *yetkin kişi* (insan-i kamil) gibi kavramlardan da yararlanmış (ayrıca baq! Eklere). Sözcük anlamı “*taşma*”; “*çoğalma*” “*aqma*” olan; İslam felsefesinde bütün bilgi ile varlıqların *tanrı*'dan qaynaqlandığını; onun birer görünümü olduğunu anlatan bu kavram; *oluş* ile *varlığı* açıklamaq ereğiyle kullanılmıştır. Ayrıca bu tasarım; tüm varlıqların sürekli olarak *tanrı*'dan çıkıp *aqmaqta* olduklarını dile getirir. Bütün varlıqlar; *tanrı*'dan çıkıp *aqmaqta*dırlar. Evrenin; *tanrı*'dan başlayaraq geliştiği düşüncesi ilkin; Aristoteles tanrıbilimiyle ortaya atılmıştır. Bu gelişme suyun aqması; güneşin ışığının açılması'na benzetilir. Bununla birlikte Arepçe: “*zuhur*” (yüzeçiqma/émergence); “*sudur*” (türüm); “*huruc*” (çiqış/insurrection); “*nüzul*” (inş); terimleri de aynı anlamı dile getirmek için kullanılır. İbni Arabî'ye göre: “*Feyz*” (aqış) evrende sürekli bir oluşa; gerçekleşmeye qarşılıq gelir. Yuqarıdan aşağıya doğru aşama aşama *tanrı*'dan türeyen; “*türüm*”(sudur) eden varlıqlar sonunda yine *tanrı*'ya doğru yükselerek “*uruç*”(aqış) yükseliş) edecektir. Yeni Platonculuğun “*türüm*” öğretisinden qaynaqlanan; ayrıca Farabî ile İbni Sina'nın felsefesine dayanan “*feyz*” tasarımı; “*oluş*”u *neden-sonuç* ilişkisinin doğal bir sonucu olarak görüb; *tanrı*'nin yaratım sürecindeki *saltıq istencini* (mutlaq iradesini) yadsıması nedeniyle bir çoq İslam tanrıbilimcilerince eleştirilmiştir.

3- Mevlana “*altmış yaşında yakaladın menî*” der. Tebrizli Şems; son araştırmalara göre: 8 Aralık (Desambre) 1247 günü; Mevlana'nın ortanca oğlu; Alaeddin'in de bulunduğu yedi(7) kişice öldürölüb; bir quyuya atılmıştır.

4- Baq! *Mevlana'nın Eselerinde Türk Boyları ve Türk kelemesinin Değerlendirilmesi*; Muğgan Cunbur *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*; P. D. Amil Çelebioğlu; y. 5-28. Ayrıca Mevlana'nın kimi şiirlerinde; Türklere qarşı olumsuz sözler söylediği de; kimi yazarlarca ortaya atılmıştır: Vecihi Timuroğlu; *Bilimin Bağımsızlığı ve Türk-İslam Sentezi Üzerine*; *abc dergisi*; Eylül 1989; sayı 42; y. 22-26. Ayrıca baq! Aflaki; *Manakib`el Arifin*; T.T.K; Ankara 1980; c. XI; y. 262.

5- Mevlana; *Rubailer*; A. Gölpınarlı'nın Çevirisi; y. 159; İstanbul 1982.

6- *Gözümü aç! Kim seni bellü görem Damla gibi denize girem duram*

Nitekim damla denize qarışur İki qalmaz damla; deniz(le) bir olur

Ben daqı damla gibi; deniz olam Ölmeyem deniz gibi; diri qalam

Ben bulara eydürem; kim ol yüzi kimse görmez; girü görür kendüzi Sultan Veled

(Gözümü aç da seni açıq bir biçimde göreyim Damla gibi denize gireyim -orada- qalayım

Damla denize nece qarışırsa; iki qalmaz Damla ile deniz -artıq- bir`dir

Men de damla gibi; deniz olayım Ölmeyayım; deniz gibi diri qalayım

Men bunlara söyleyirem; o yüzi Kimse göremez; yine kendisi kendini görür).

7- *Panthéisme*; genel anlamda *doğa* ile *tanrı*'yi özdeş (aynı) olduğunu ireli süren; bu çoq eskilere uzanan düşünce biçiminin ayrı ayrı türleri de bulunmaqtaadır. İngiliz düşünürü Toland'in 1705 yılında önerdiği “*pantheism*”lerin ortak yanı *doğa* ile *tanrı*'yi bir (aynı şey) saymalarıdır. Kökü Platon'da bulunan *İskenderiye Tümtanricılığı*(Panthéisme Alexandrin)na göre; gerçek olan yalnızca *tanrı*'dir. Tüm nesnelere; yaratıqlar *tanrı*'dan türemiştir. Böylelikle özdeksel(maddi) evren; tinsel bir *töz*(cevher)den oluşmuştur. Bu anlayış da iki biçim almıştır: 1- Evren tanrısal belirmediir savını ierli süren görüşe “*türümcü tümtanricılıq*” (Panthéisme d'émanation) deyilir. 2- Evren *tanrı*'den içkin`dir görüş ise “*içkini tümtanricılıq*” (Panthéisme d'immanence) adlanır. Ayrıca evreni bir *özüt*(ruh)ün doğalaşaraq oluşmaqta bulunduğunu ileri süren *Hegelci tümtanricılıq* de; bu açıdan *oluşçu tümtanricılıq* (Panthéisme du devenir) adını alır. Bütün bunların qarşısında *tümtanricılığı* özdekçi (materyalist) bir anlayışla tasarımılayan öğreti yer almaqtaadır. Bu anlayış(lar)a göre; gerçek olan *evrendir*. *Tanrı*; *evrende* bulunan bütün varlıqların toplamıdır. Böyle olunca da; *tanrı* özdeksel bir *töz*'den qaynaqlanması demektir.

8- Kimi tsavvufsel inançlara göre: Evren; göklerin; ulduzların Dönme(sema)leriyle oluşmuştur. Mevlevilik'te de: tanrıyla birleşme; tanrılık giz(in)e erişme; dönme temeline dayanan; dönme adı verilen müzikli-şiiirli danslarla gerçekleştirilir. Olduğu yerde dönerek yapılan bu oyun sonucunda; kişiöğlü büyük bir başdönmeçsiyle tanrılaşır. Kimi araştırmacıların dediğine göre: dönme törenlerinin çok eski *Kybele tapımı*ndan kalma bir Anadolu geleneğidir. Anadolu'da; Pessinus'ta her yıl Mart ayının yirmi ikisinde başlayan *Kybele Bayramları*nda rahipler; meleviler de olduğu gibi; kadınları eteklerini savuraraq; flütle çalınan bir müziğin temposuna uyaraq; oldukları yerde fırl fırl dönerler; böylelikle *esirme`ye* (cezebe) girerek kendilerinden geçerlerdi. (Felsef Ansiklopedisi; c. 4; y. 152-153).

9- Musluman mutasavviflerinin en önemli başlıca kavramlarından biri de *Sevgi* terimidir. Bu terim neredeyse tasavvuf düşüncesinin en temel kavramlarından birine dönüşmüştü. *Tanrı`nın* varlığını; birliğini; niteliğini *Varlığın Birliği* demek; yaratılan ile yaratanın bir oluşu öğretisiyle açıklama yoluna giden tasavvuf öğretisi; *Evren`in* yaratılışı “*gizli gömü*”(kenz-i ma`fi) hadisine dayanır. Hadis bilimciler`ce *uydurma hadis* (“hadis-i mevzû”) diye değrlendirdikleri; -buna qarşın mutasavviflerin sürekli savunduıkları- bu Hadis`e göre; *tanrı* evreni “*gizli bir gömü iken tanınmayı*”; başka bir sözle; “*gizini açmayı*” istediği için; “*gözelliğini doya doya gördürtmeyi*” dilediği için yaratmıştır. Ayrıca tasavvuf anlayışına göre evrenin yaratılışı; varoluş nedeni “*bilgi*” ile “*sevgi*”dir. Evren de “*saltık gözellik*”(cema-i mutlaq) olan *tanrı`nın* gözelliğini yansıtan bir gözgü(ayna)dür. Dolayısıyla gözele vurulan (aşık olan) kişiöğlü da daha doğrusu *tanrı*ya evrende yansımaları bulan; *tanrı`nın* saltık gözelliğine vurulmaktadır (ayrıca baq! Eklere).

10- Başka bir çeviride: *Biz Quran`ın özüne tözüne varalım Qalanı ne varısa; eşekler önüne atalım.*

11-Sultan Veled`in İbtida-Name(Veled-Name)sinde 152 dize Türkçe şiir;(Rebab-Name`nin tümü farsçadır); Divan`ında ise yalnızca 324 dize Türkçü şiir bulunmaktadır. Ayrıca sultan Veled`in yapıtları arasında; Yunanca yazılmış şiirler de bulunmaktadır.

12- Musluman tasavvufu başda olmak üzere; Mevlana Celaleddin`in gizemci düşünceleri Seçmecî bir düşünce biçimidir. Seçmecilik (électisme\tefîq) ise; değişik türlerdeki düşüncelerin keyfe; yarara göre seçilmiş öğeleri uyumsuz olarak birleştirme çabasıdır. Mevlana`nın düşünceleri; özellikle Mesnevî`de tümüyle seçmecîdir. Ayrıca Seçmecilik ile Bağdaştırmacılık (syncretisme\te`lif) qarıştırılmamalıdır. Örneğin Mevlana`nın düşünce biçimi seçmecî; İbni Arabî`nin düşünce biçimi bağdaştırmacıdır. Birincisi olumlu(pozitiv); ikincisi ise olumsuz(negativ) sayılır.

13 -Bir: görelî(nesbi) □oşgörü(tolerans). İki: dini; kişisel-bireysel-insancıl bir inanca dönüştürme çabasında bulunduğu için; Mevlana celaleddin uygarlığımız öykücünün çalıcı kişilerden biri olarak; belliklerimizde yaşacaktır. Bununla birlikte; bir neçe acı gerçeği de söylemek gerekir. □oşgörü ile dini kişisel-bireysel-insancıl inanca dönüştürmek; İslam sonrası Türk düşünce öykücünde Kutadğu Bilik`le başlar. Ancaq eksiksiz dinsel; düşünsel; toplumsal □oşgörü; ulu Türkmen □ocası Yunus Emre`nin adıyla özdeş(aynı)dir. Yaygın söylentilere göre; Mevlana ile oğlu Sultan Veled`le de görüşen Yunus Emre; Mevlana`nın seçmecî; Yeni Platoncu; tutarsız düşüncelerini; özellikle Sultan Veled`in kurduğu “*mevlevilik tariqatı*”ni sevmemiştir.

Mevlana`nın Sadrüddin Qunevî`nin yazılarını yasaq ettiği bir dönemde; Yunus Emre örneğin:

Her kim bizi yerer ise; haq dileğın versin ona

Urmaquma(vurmaquma) qasd edenin; düşem öpem ayağın

Çırağuma taş atanun; haq yandırsun çırağın.

Yetmiş iki milletin ayağın öpmek grerk; diyen Yunus Emre; “*yaqşılığın qarşılığı yaqşılıq; kötülüğün qarşılığı kötülük*” diyen Mevlana`yı qarşılaştırmq doğru olmasa gerektir. Ayrıca Mevlana gibi bir mutasavvife yaraşmayan olduqça gerici düşünceler de bulunmaktadır. Örneğin zencilerin(qara derileri) aşakılıq bir soydan oldukları; kadınların doğuştan kötü; alcı(hilekar) oldukları; Yahudileri ise; yalnızca inançlarından dolayı pislelemek; “*piç*”(haramzade) olduklarını söylemek; bunların bir neçesidir.

Bundan başqa; Mevlana bütün insancıl görüşüne qarşın; kişiöğüllerini şeriatin bağnaz(fanatik) ölçülerine göre değrlendirir kimi yapıtlarında: *iki rekat yükünçü(namaz) acun(dünya) ile acunda olan nesnelere daha üstün görür*(hayırlıdır der). Ancaq Yunus Emre örneğin şöyle qoşmaktadır:

Ben oruç namaz için sücü(şarab) içtim

Tesbih -u- seccade için; dinledim(çaldım) şeşte qopuz(altı telli qopuz)

Ben ayımı yerde gördüm; ne isterem gök yüzünde

Benim yüzüm yerde gerek; bana rahmat yerden yağar.

Ben gelmedim dava (qvğa) için

*Benim işim sevi için
Dostun eli gönüllerdir
Gönüller yapmağa geldim.*

Açıklama:

İslam tasavvufunun anaul(ana temel) kavramlarından olan Varlığın Birliği'ni; kapsamlı bir biçimde kavramak için; onunla yakın ilişkide bulunan öğeler aşağıda; kısa bir biçimde özetlenmiştir.

Ek (1):

Varlığın Birliği (vahdet-i vücud) özet olarak: “birlik”(tevhid) inancını; kelamcılarının (örneğin Mu`tezile`nin) yaptığı gibi “tanrı`birliği”ni Us(aql) yoluyla kanıtlama çabasından artıq; onun aşkın(müteal\transcendant) varlığıyla bütünleşmeyi gerektirir. Yeni Platonculuğun etkisiyle İslam felsefesine giren “*türüm*”(sudur\émanation) quramına göre; yaratılan ne varsa hamısı tanrı`dan çıkmadır. Sonunda da yine tanrı`ya dönecek olan bu varlıklar; tanrı`nın bu acundaki görünüm(manзара)leri olmanın ötesinde tanrı`nın kendisidir. Bu öğretinin İslam felsefesinde kuramsallaştırılmasında tasavvuf düşünürleri “*feyz*”; “*hulul*”; “*uruç*”; “*insan-i kamil*” gibi kavram\tasarımlar(tasvıvurlar) kullanmışlardır. Özellikle ünlü düşünür İbni Arabi`ce geliştirilen bu yaklaşım; kimi İslam düşünürlerince bir tür *tüm tanrıculuk* olarak kapsamlı bir biçimde eleştirilmiştir.

Ek (2):

Sevgi(aşq) kavramının kökü çok uzaqlara uzanmaktadır. İlkçağ Yunan felsefesinde sevgi sözcüğü üç terimle dile getirilirdi: 1- *agape*. 2- *eros*. 3- *philia*. “Agape”; ilkçağ Yunan felsefesinde: karşılık beklemezsizin duyulan; tinsel bir temeli olan sevgi için kullanılırdı. Agape; içerisinde mencilliği; cinsel hazları de bulunduran “*eros*”a karşıt(zit\zidd) biçimde; çıkar gözetmeyen; arqadaşca; qardaşca beslenen sevgiyi belirtirdi. 2- “*Eros*”; istek; dilek; sevgi anlamını taşıyan bu sözcük; Soqrates öncesi düşünürler için: her türlü yaratılışın ana ilkesi; evrensel bir güçdür. Yeni Platonculuq`da; özellikle de Plitinos`da *eros*; Varlıq`daki “*gizemli birlik*”i göstermek için kullanılmıştır. Bu qonuyu Platon “*Şolen*”de; Aristoteles ise “*Metafizik*”de ele almışlardır. 3- “*Philia*”; qoldaşlıq(dostluq) ile sevgi anlamını taşıyan bu sözcük; ilk kez Empedokles`ce kullanılmıştı. Onun “evrenbilgisi”nde temel bir yeri olan “sevgi”ile “tiskinti”(nefret) karşıtlığında; “*neikos*”un(kin; nefret) yıqıcı etkisinin karşısına dengeleyici bir güç olarak; oluşturucu; yapıcı bir ilke(prensip) olarak *philia* qonmuştur. Aristoteles; “*törebilim*”(éthique \a□laq) öğretisinde; yaqşı yaşamın vazgeçilmez bir qoşulu(şartı) olarak qoldaşlıq düşüncesine olduqça sıcaq baqmıştır. Ayrıca eski Yunan düşüncesinde; *philia*: düzgünlüğe; qoldaşlığa yaqşır bir ilişkiyi öne çıkararak; içinde cinselliği de barındıran “*eros*”dan; tanrısal tinsel bir *sevgi* ile beslenen *agape*`den ayrılır.

Ek (3)

Yetkin kişi (insan-i kamil) İslam Düşünce Öykünç`unde; mutasavviflerin ortaya qoyduğu “*tanrı`da yoq olma*” (fena-fi-lla) tasarımıında; kişioğlunun varacağı son aşamayı nitelemek için kullanılmıştır. Varlığın Birliği öğretisine dayalı “*yoq olma*”(fena) tasarımıına göre kişioğlunun ereğı tanrı`yla “*bir olmaq*” insansal varlığını tanrı`nın aşkın(transcendant\müteal) varlığında eritmektir. Bu üç aşamalı sürecin birinci aşamasında *tanrı`nın saltıq istenci* (mutlaq iradesi) karşısında kendi istencini yitiren kişioğlu; ikinci aşamaya geçtiğinde; tanrı ile arasında heç bir köstek(engel) qalmaz. Son aşamada ise; inanmış kişi tanrı sevgisiyle kendinden geçerek; içinde yaşadığı gerçekliği başqa bir gözle görür. Bu aşamada ortaya çıkan *Yetkin Kişi* istencinden sıyrılmış; tüm isteklerinden arınaraq; *tinsel olğunluğa* erişmiş kişidir. Saltıq tanrı`nın kişioğlunda ortaya çıkaraq; yeniden kendine dönmesi olarak da değerlendirilen *yetkin kişi*; bu baqımdan tanrısal nitelikleri de kendinde taşımaqtadır. Bundan başqa; mutasavviflere göre: evrendeki bütün varlıklar kişioğluna; kişioğlu da *yetkin kişiye* bağıdır. Bu dedeyim özellikle “*tanrı`da yoq olma*” aşamasına ermiş olanlar için kullanılır.

Ek (4):

Türüm (sudur\émanation) kavramı İsa sonrası 205 ile 270 yılları arasında yaşayan; ayrıca Yeni Platonculuğun qurucusu Plotinos`un; Yeni Platoncu metafiziğin kapsamlı bir açıklamasını sunduğu “*Doquzluqlar=Ennads*” başlıklı yapıtında; çoq büyük ölçüde Platon; Pythagorasçılar ile İskenderiyeli Philon`un gizemci öğretilerine; özellikle de Platon`un “*Timaios*” söyleşim(diyalog)inde ortaya qoyduğu “*tüm tanrıci metafizik*”e dayanaraq oluşturduğu yarı felsefeseli; yarı gizemci bir öğreti olarak qaçınılmaz bir biçimde varolan her şeyin biricik aşkınsal grçeklikten çıktığı; çoqluğun “*Bir-lik*”den türedığı inancıdır. “*Türümcülüük*” öğretisi; her şeyin türedığı ilk nedeni yönlendiren bir istencin varolduğu görüşüne karşı çıqmasıyla “*yaratılış*” öğretilerinden; ilk ilkenin hem nitelik; hem de nicelik baqımından değışmeden aynı kaldığını öne sürmesiyle de tüm acunu bir değışim(Tehavvul) süreci içerisinde qavrayan “*evrimci*”(tekamülü) öğretilerden ayrılır (aymtlı bilgi için baq! *Felsefe Sözlüğü*; y. 1472-1473-4; Abdülbaki Güçlü; Erkan Uzun ...).

Ek (5):

Ağış(uruc) İslam felsefesinde varlığın döngüsel(sircular\devri)liğine kullanılan iki temel kavramdan biri olan *Uruc*'un sözcük anlamı “yuqarı çıqmaq”; “yükselmek”; “ağmaq”dır. İslam düşünürleri bu kavramı tanrı'nın yuqarıda qonumlandırılmasına bağılı olarak “tanrı'ya dönme” anlamında kullanmışlardır. İslam felsefesinin *varlıq* tasarımı; varlığın qaynağı olarak *tanrı* görüldüğünden; varolanların hamısının *tanrı*'dan türediğı anlayışı ireli sürülmektedir. Bu yanaşıma *türüm* deyilmektedir. Buna göre varlığın döngüselligi nedeniyle *tanrı*'dan türeyen(sudur eden) varlıq sonunda yeniden yine tanrı'ya dönecek; *uruc* edecektir.

Ek (6):

Hulul(girme\sinme) başlıca; bir nesnenin başqa bir nesneye girmesi anlamına gelir. *Tanrısal özütün*(ruhun) kişioğluna girmesi anlamındadır. Özellikle *tanrı*'nın varlığında tümüyle yoq olan kişioğlu; onun varlığında varolur. *Tanrı*'nın kendisinin niteliklerinin yarattıqlarından birinde; ya da tümünde ortaya çıqması anlamındaki bu kavram; tasavvuf düşüncesinde *Varlığın Birliğı* anlayışı çerçevesinde varolanların hamısının *tanrı*'nin varlığına gereksindiğini göstermek için kullanılmıştır. İbni Arabi'nin düşüncesinin temelini oluşturan bu anlayışa göre; kişioğlu yaratılmışların arasında en yüce(uca) varlıq olduğundan; *tanrı* gerçek anlamda kişioğlunda ortaya çıkar. Başqa bir deyişle kişioğlu *tanrı*'nın en yüce görünümüdür. Ayrıca “*hulul*” kavramından yararlananlar “*tanrısal*”(lahut) olanla; “*insansal*”(nasut) olanı qarıştırmayla; bu biçimde bir tür *tümtanrıçılığa* yol açmayla suçlanmışlardır.

Qaynaqlar :

Mevlana Celaleddin; *Divan-i Kebir*; Türkçe'ye çeviren: Şefik Can.

Mevlana Celaleddin; *Mesnevi*; Türkçe'ye çeviren: Şefik Can; 6. Baskı Ötügen Neşriyat; İstanbul 2003.

Mevlana Celaleddin; *Hayatı; Felsefesi; Eserlerinden Seçmeler*; A. Gölpınarlı üçüncü baskı; İstanbul 1959.

İslamın Mistik Boyutları; Annemarie Schimmel; Türkçe'ye çeviren: Ergun Kocabıyık; kabalıcı yayınevi; Birinci Baskı İstanbul 2001.

Tasavvuf ve Tarikatlar; Selçuk Eraydın; M. Ü. İ. F. V yayınları nu. 82; 4. Baskı İstanbul 1994.

Başlangıcından Günümüze Kadar Büyük Türk Klasikleri; Birinci Cilt; Bican Ercilasun; Fahir İz; Günay Kut; Nevzat Kösoğlu; Birinci Baskı 2004 İstanbul.

Felsef Ansiklopedisi; Orhan Hançerlioğlu; Remzi Kitabevi; 3. Baskı; İstanbul 2000.

Felsef Sözlüğü; Ahmet Cevizci; Pradigma Yayınevi 6. Baskı; İstanbul 2006.

Felsef Sözlüğü; Abdülbaki Güçlü; Erkan Uzun; Serkan Uzun; Ümit Hüsrev Yolsal; Bilim ve Sanat Yayınları; İkinci Basım 2003 Ankara.

Büyük Fransızca-Türkçe Sözcük; Thsin Saraç; Adam Yayınları; 10. Basım İstanbul 2002

Vocabulaire technique et critique de la philosophie; André Lalqnde; 2 édition Puf 2006 Paris.